

W. R. Lee

JEZIČNI LABORATORIJI I UČENJE STRANOG JEZIKA*

Iako se često govori o jezičnom laboratoriju, sam naziv je veoma rijetko čvrsto definiran. Ta se činjenica javlja i kod većeg broja drugih termina koje obično upotrebljavamo u razgovorima o pouci stranih jezika, kao npr.: *workshop* (jezična radionica), ili *audiolingvalna metoda*. Ne namjeravam samovoljno definirati termin *jezični laboratorij*, ali bih želio istaknuti da za neke taj termin predstavlja tek stanoviti broj magnetofona skupljenih na jednom mjestu, dok je on za druge pojam mogućnosti višestruke reprodukcije, no ne uvijek i mogućnost snimanja, a treći pak jezični laboratorij smatraju savršenim i skupim blokom opreme koja omogućuje međusobnu komunikaciju među kabinama, kao i obostranu komunikaciju između kabina i komandnog pulta. Za njih je to također oblik individualnog rada pri kom se istodobno upotrebljavaju različite vrpce koje se odabiru u fonoteci, samostalno snimanje i samostalno nadziranje samih učenika. Neću pokušati da opisujem različite tipove jezičnih laboratorija koji su se razvili do danas, ali ću, govoreći o njima, upotrebljavati termin u širokom smislu, u kojem on pokriva cijeli prethodno spomenuti niz oprema jezičnih laboratorija. Bilo bi istodobno veoma korisno pokušati da se razlikuje jezični laboratorij kao sredstvo od magnetofona ili skupine magnetofona, jer bismo na taj način mogli utvrditi čime nas jezični laboratorij može opskrbiti, za razliku od magnetofona, odnosno skupine magnetofona.

Jedna je od mojih pretpostavki da je jezični laboratorij mjesto ili, da budem još točniji, da se nalazi na jednom mjestu. Nitko ne tvrdi da je skupina magnetofona, ma kolika ona bila, jezični laboratorij, osim ako magnetofoni nisu pričvršćeni na jednom mjestu. U najvećem broju slučajeva učenici odlaze u jezični laboratorij iz svojih razreda i opet se vraćaju u njih — znači da postoji stanovito putovanje, jer su to dva različita mjesta. Tome nije uvijek tako. U Velikoj Britaniji je u veoma širokoj upotrebi jedna vrsta jezičnih laboratorija, koji se mogu pretvoriti u običan razred ili obrnuto, i to u veoma kratkom vremenu, i to na taj način da se jednostavno spuste ili dignu pregrade koje predstavljaju strane kabina. Mogući su i neki drugi tipovi opreme, kao npr. razmještaj kabina duž zidova prostorije, tako da prazan prostor u sredini daje pogodno mjesto gdje se mogu odvijati različite aktivnosti, pa i one koje zahtijevaju kretanje. Tu nije potrebno ni putovanje

* Predavanje održano na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

do jezičnog laboratorija, pa mi se taj način smještaja opreme čini veoma pogodnim, osim ako ne zastupamo mišljenje da je najbolji način za učenje jezika konstantno sjedenje u kabini ili za stolom — a to je mišljenje po mom uvjerenju potpuno pogrešno. Vizuelni aspekt smještaja laboratorijskih kabina mora se također uzeti u obzir. To je istaknuto u članku koji je J. A. Roemmele objavio u časopisu *English Language Teaching*¹ prije pet godina. On s pravom ističe važnost da se održi »vitalni ljudski kontakt koji je toliko važan u svim oblicima pouke« i opisuje takav razmještaj u kojem su ploča i nastavnik vidljivi učenicima, a i učenici nastavniku, dok on istodobno ima slobodan pristup kabinama.

Mi smo, dakle, započeli razmišljati o upotrebama jezičnih laboratorija a da točno i ne znamo što je to jezični laboratorij. No to će nam pomoći da razgovaramo o potvrđenim pozitivnim i negativnim karakteristikama, te da te pozitivne i negativne karakteristike povežemo s jezičnim laboratorijem i utvrdimo u kojoj se mjeri one razlikuju u raznim oblicima jezičnih laboratorija. To ne treba značiti da oprema (izraz koji će se dalje upotrebljavati u tekstu je originalan termin *hardware*) ima veći utjecaj od jezičnog materijala (u daljem tekstu upotrebljavat ćemo originalni termin *software*). Ipak treba više pažnje posvetiti *software-u*. U pokušaju da odgovorimo na pitanje »Od kakve nam je koristi jezični laboratorij?« moramo spoznati sličnost tog pitanja sa slijedećim: »Od kakve nam je koristi razred?« Grub, no ne i posve nerazložan odgovor glasi da sve ovisi o načinu kako se laboratorij, odnosno razred upotrebljavaju. Pa ipak, njihova upotreba nije posve neutralna, jer i jedan i drugi imaju karakteristike koje olakšavaju, ali i otežavaju pouku jezika. Razred može biti prevelik ili i previše prazan, ploča premalena ili hrpava. Jezični pak laboratorij može biti, kao što su neki i sugerirali, previše nalik zatvoru. U drugu ruku, razred može biti svjetao, prostran, velika ploča može imati lijepu površinu, a laboratorij može, bar prema općem mišljenju, pomoći učeniku da živim govorom izbjegne ograničenja koja mu nameće neposredna sredina u kojoj prima pouku.

Jedna od mnogih prednosti, koja se uvijek spominje kod jezičnog laboratorija od samog postanka, jest da učenik može vježbati i griješiti a da ne bude izvrgnut ruglu svojih suučenika, da može učenika opskrbiti raznolikim modelima izvornog govora, kao i da daje mnogo veću mogućnost ponavljanja nego što to može provesti najmarljiviji i najenergičniji nastavnik. Ostale se prednosti spominju povremeno, no najprije razmislimo o tim, upravo spomenutim, a kasnije možemo govoriti i o onim negativnim karakteristikama koje se najčešće spominju.

Tip jezičnog laboratorija, a donekle možda i tip programa, uvjetuje mogućnost da učenik radi vlastitim tempom. Postoje tipovi laboratorija koji liče mlinovima na točak, u kojem su učenici neumorni robovi, i koji nagone učenike na rad, i to istom brzinom za sve učenike, bez odmora ili prekida, pa je cijeli proces pouke potpuno izvan njihove kontrole. Na taj način se ponavljanje zbog utvrđivanja onog dijela materijala koji nije potpuno svladan posve gubi. Druga je pak krajnost laboratorij u kojem učenik dobiva vrpcu koja odgovara njegovim potrebama, koju slobodno vraća, sluša i ponavlja toliko puta koliko mu se to čini potrebnim. To je najfleksibilniji oblik jezičnog laboratorija. Ako neki učenik dulje vrijeme izostane s pouke, mora mu

¹ »The Visual Aspect of Sitting Booths in a Language Laboratory«, *ELT*, XXII, 2, 1968, str. 142-7.

se pružiti nekoliko oblika pomoći, a jedan je od njih, osobito kad se radi o velikom razredu, da mu se omogući da čuje dijaloge i drugi materijal koji je propustio, kao i da izvede stanovite oralne vježbe koje se odnose na taj materijal.

No što je sa *software*? Što nalazimo snimljeno na vrpcama? Ako nije snimljeno ništa do, recimo, čitanja odlomaka, a čini se da se pouka još uvijek izvodi prema čitanci umjesto na samom jeziku uz pomoć čitanke kao jednog od mnogih nastavnih sredstava, onda vrpca, naravno, može pomoći učenicima samo da zajednički prođu taj materijal, no mnogo više od toga učenici neće imati koristi. Također se mogu izraditi pomoćne vježbe, pod pretpostavkom da će ih svi kolektivno proraditi. Ako, međutim, učenik treba da radi vlastitim tempom, onda moramo proizvesti takav nastavni materijal koji će ga hrabriti u radu. U takvom radu trebale bi nam pomoći natuknice na materinjem jeziku učenika, kao npr.: »Ako nešto niste posve jasno čuli, poslušajte ponovo!« Kako bi pojedinac napredovao brže ili polaganije po vlastitoj želji, vrpca bi trebala da ima više takvih upozorenja, a također bi trebala da sadržava neobvezatan materijal s kojim bi se učenik pozabavio po vlastitoj volji i izboru, izostavljajući ga onda kad mu to savjetuje njegov nastavnik. Ovo je dakle, još jedan fleksibilan način upotrebe sredstava.

Plahom i osjetljivom učeniku, kako znamo, na taj način omogućujemo da izbjegne porugu suučenika kad napravi grešku; on može griješiti bez straha. To je točno, no on, naravno, neće izbjeći nastavnikov nadzor, jer ga ovaj sluša s kontrolnog pulta, a nastavnik može možda biti sarkastičniji i nezdoljniji od učenikovih drugova, štoviše, možda je spreman da se u bilo kojem času okomi na nj. Mnogo ovisi o atmosferi u razredu, o odnosu između nastavnika i učenika. Treba li da nastavnik prestraši učenika svojim nastupom? Ako postupa tako, greške će se samo povećavati, a plahi učenik će još više oklijevati da govori. Hoće li ostali učenici uvijek biti neugodno podsmjeshljivi kad se radi o njihovim greškama? A smijemo li možda sugerirati da je jedan dio nastavnikove dužnosti da poradi na tom da se u razredu ne javlja podsmijavanje ili da bar, ako se već javlja, ono ima i razumnju dozu samokritičnosti?

Nema sumnje da je jezični laboratorij sredstvo koje može pružiti modele izvornog govora. Na bilo kojem stupnju učenja važno je da razred, pa i nastavnik, osim ako engleski nije njegov materinji jezik, imaju koristi od tih modela. Kada to kažemo, možemo se upitati zašto magnetofon, koji možemo prenositi od jednog mjesta na drugo, ne može biti sredstvo koje će nas opskrbiti modelima kad je magnetofon toliko jeftiniji od jezičnog laboratorija. Na to pitanje može se djelomično odgovoriti tvrdnjom da su akustički uvjeti vjerojatno mnogo bolji u laboratoriju, a da učenik ima stanovitu slobodu, kao što je već spomenuto, iako samo u nekim tipovima laboratorija. Ta stanovita sloboda omogućuje učeniku da individualno sluša i vježba. Ipak je diskutabilno hoće li taj argument zadovoljiti onda kad raspolažemo s nekoliko magnetofona, koje možemo upotrebljavati u radu s manjim skupinama i u malim, prilično tihim prostorijama. Međutim, čak i u takvim okolnostima mnogo je teže adekvatno snimiti učenika i njegov govor, nego što se to može raditi u jezičnom laboratoriju, osim, naravno, u slučaju da se radi o najjednostavnijim tipovima modela govora.

Ponavljanje kao potreban element u tečaju jezika lakše se provodi vrpcom nego što to može provesti nastavnik, bez obzira na to koliko on bio

savjestan i neumoran. Pa ipak, to ne znači da moramo bezuvjetno imati jezični laboratorij. Da napravim malu digresiju: na koje se vrste ponavljanja to odnosi? To se svakako ne odnosi na ponavljanje upotrebe uzoraka jezika u komunikaciji između učenika, kao npr. u dramatizaciji. Taj tip ponavljanja može se provoditi samo između nastavnika i samih učenika. Pa ipak, vrpca je dobrodošla i izvan laboratorija kao potpora u pouci jezika, a osim drugog može nam pomoći i da sačuvamo dio snimaka učenikova govora te da kasnijom reprodukcijom tih snimaka ohrabrujemo učenike. Te snimke mogu također navesti učenike na razmišljanje o vlastitim greškama, a mogu se iskoristiti i za treniranje za razlikovanje grešaka.

To je bila kritička analiza nekih od navedenih pozitivnih karakteristika jezičnog laboratorija. A što je s onim karakteristikama za koje se smatra da su na uštrb pouci jezika? Pogledajmo neke od njih kritičkim okom!

U prvom redu, kaže se da postoji nedostatak kontakta između nastavnika i učenika. Oni koji zastupaju tu zamjerku, iako na nju rijetko nailazimo u tisku, naglašavaju vrijednost ljudskog kontakta, osobnog odnosa u bilo kojoj vrsti pouke u razredu. Oni u jezičnom laboratoriju vide gotovo vrstu zapreke koja pridonosi tome da se teško razvija dobar osobni kontakt, kao i da se razvija pogodna atmosfera u kojoj bi učenici mogli uživati u osobnoj razmjeni jezika. Sjećam se da sam jednom vidio nastavnika koji se godinama rada naučio na tu svakodnevnu komunikaciju sa svojim učenicima; bilo je veoma tužno, po mom mišljenju, promatrati ga kako pokušava poučavati preko gornjih rubova pregrada kabina u novoinstaliranom jezičnom laboratoriju. Pa ipak, nitko dosad, bar koliko je meni poznato, nije predložio da se sve vrijeme pouke, ili većina vremena pouke, provede u laboratoriju. Takav bi se način rada mogao preporučiti ondje gdje postoji laboratorij, a istodobno postoji manjak nastavnika; to je moguća situacija, i ovdje bi trebalo posvetiti osobito veliku pažnju materijalu koji se snima na vrpce. U većini slučajeva rad u laboratoriju smatra se dopunskim radom u pouci u razredu i često nam kažu da stroj ne može zamijeniti nastavnika. Bojim se da postoji opasnost da se to dogodi, ali u svakom slučaju moramo priznati da ima mnogo toga što nastavnik ne može dati svojim učenicima a što, bar u stanovitoj mjeri, snimljeni materijal može.

Jezič je društvena aktivnost i on svoje značenje dobiva na temelju svoje društvene upotrebe. To se teško može negirati kao osnovna istina, unatoč činjenici da se takav tih čitač nalazi na udaljenosti. Ta tvrdnja može poslužiti kao praktična potvrda u pogledu sadržaja metoda i tehnike pouke stranih jezika. Čini se, dakle, da bi društvena upotreba jezika trebala da stvori bazu pouke u razredu. U najčešćim tipovima jezičnog laboratorija učenici su međusobno izolirani, a to vrijedi i za one relativno otvorene tipove opreme koji učenike ne zatvaraju s tri strane. No ta izolacija samo je privremena, a možda jedan dio u procesu učenja jezika i mora biti nedruštven kako bi se time poduprla društvena uloga jezika. Ta tvrdnja potiče pitanje: koliko vremena treba provesti na aktivnostima nedruštvenog tipa, npr. za vježbanje glasova izvan konteksta ili vježbanje rečenica u kojima ne dolazi do komunikacije? Ne bih odmah želio nastaviti razmišljanjem o toj temi.

Zastrašujuća riječ »nekontekstualizirano« navodi nas na drugu, prilično čestu zamjerku jezičnom laboratoriju. Kaže se, naime, da nema osobe koja bi mogla naučiti strani jezik samo slušanjem i ponavljanjem. To je točno, no da li je slušanje i ponavljanje jedino što nam ova skupa oprema može

pružiti? Mislim da nije tako. *Hardware*, kao što sam već napomenuo, utječe u stanovitoj mjeri na ono što se može uraditi; ipak je moguć i raznoliki *software*, a ne samo imitacijske vježbe na svim stupnjevima učenja. Nadam se da će kasnije reći nekoliko riječi o takvim mogućnostima. Situacijski kontekst može se sugerirati na nekoliko načina, npr. pomoću glasovnih efekata, ili natuknicama u govornom i pisanom jeziku, ili možda prethodnim tumačenjem, kao npr. u slučaju kad su snimljeni dijalozi i razgovori; možda se situacija može sugerirati i na materinjem jeziku učenika. Kad vrednujemo korist jezičnog laboratorija, moramo se uvijek pitati ne bi li se *software* mogao eksploatirati i pomoću magnetofona, s jednakim efektom, a da ne trebamo tražiti komplicirane načine transmisije, bez obzira na to radi li se o transmisiji od nastavnika na učenike ili obrnuto. Osim toga, koliko vremena zaista gubimo kad uzimamo u pomoć sredstvo poput vrpce?

Jedan od osnovnih problema pouke stranih jezika jest izrada dovoljne količine materijala za ponavljanje svega što je korisno za ponavljanje, i pri tome pretpostavljam da ponavljanje mora neophodno biti uključeno u pouku stranog jezika. Istodobno, ponavljanje ne smije biti dosadno. U prilično velikom dijelu dosadašnje prakse u jezičnim laboratorijima mogao sam utvrditi dosadu, a u nekim slučajevima je ono što su učenici proizvodili bilo pretežno tek zamorno, nerazumljivo mumljanje, dok su ostali, u dokolici, očigledno jedva čekali da rad u laboratoriju prestane. No to ne znači da rad u laboratoriju nije teži od rada izvan laboratorija. Razlog dosadi bio je *software*, koji nije bio dostatan da zadrži pažnju učenika, a učenici se isto tako mogu uspraviti nad udžbenikom kao i nad vrpcom.

Nedostatak kretanja još je jedna negativna strana laboratorija, napose ako se radi o djeci. U većini jezičnih laboratorija koji su u upotrebi ima malo kretanja, ili ga uopće nema, a ista prostorija ne može služiti aktivnostima koje se odvijaju u jezičnom laboratoriju, kao i onim aktivnostima u pouci koje zahtijevaju kretanje. To ne vrijedi za sve jezične laboratorije, jer smo već prije spomenuli da ima tipova laboratorija koji dopuštaju kombinaciju rada u laboratoriju s normalnim aktivnostima koje se odvijaju u razredu, kao npr. odlazak do ploče ili flanelografa, učestvovanje u dramatisaciji ili igranje tjelesno aktivne jezične igre. Jezični laboratorij, sam po sebi, ne uvjetuje negativne karakteristike, već su one svojstvene samo nekim čestim oblicima laboratorija. U osnovi, to predstavlja još jednu potvrdu tvrdnji da je jezik društveni fenomen i da se kao takav mora učiti u društvu.

Iako nismo ni u kom slučaju iscrpli sve pro i contra argumente za jezični laboratorij, pokušajmo sada sumirati njegove kvalitete. Konačno, to je još uvijek veoma praktična stvar, jer iako se katkad jezični laboratorij mora upotrebljavati jer se na nj utrošilo veoma mnogo novaca, u drugim se slučajevima mora donijeti odluka da li da se jezični laboratorij kupi, kao i na koji tip treba da se odlučimo, ili da se odlučimo utrošiti taj novac na nešto drugo što nam može pomoći u pouci jezika.

Mi smo također utvrdili da se kod samog magnetofona mogu naći neke kvalitete koje su u prednosti pred jezičnim laboratorijem. Ta je velika prednost magnetofona što je lako prenosiv; može se smjestiti na razna mjesta u razredu, a to je osobita prednost kad se radi o snimanju govora raznih skupina ili pri različitim govornim aktivnostima; možemo ga prenositi iz razreda u razred, čak i učenici ga povremeno mogu ponijeti kući, ako su vični da njime upravljaju. U drugu ruku, snimljeni govor bit će jasniji i razumljiviji ako je snimljen u jezičnom laboratoriju, a bezuvjetno je lakše snimiti učenika

ako ga, a to je i poželjno, snimimo bez njegova znanja. Nadziranje učenika na taj način ima posebno značenje, a to je moguće, iako ne sa svim tipovima opreme.²

Što je zapravo nadziranje učenika (katkada se upotrebljava i originalan termin *monitoring*)? Teoretski, nadziranje uključuje: a) sistematsko slušanje s komandnog pulsa svakog pojedinog učenika u razredu dok on izvodi govornu vježbu na svom mjestu u laboratoriju, i b) ispravljanje svakog pojedinca. Koliko vremena nastavnik može posvetiti svakom pojedincu te koliko puta može slušati i govoriti s njime za vrijeme sata u laboratoriju ovisi djelomično, a možda i uglavnom, o veličini razreda. U razredu od, recimo 40 učenika očito je da će pojedinom učeniku biti posvećeno manje od minute, dok u razredu od 20 učenika pojedinac dobiva prosječno dvije minute. Što nastavnik može učiniti u tom vremenu korisno, odnosno što bi on možda mogao bolje uraditi bez laboratorija? I, što je još važnije, što radi učenik, bilo da se nadzire ili kroz onaj veći dio vremena kad ga ne pratimo u radu? Moramo stalno imati na pameti činjenicu da se u razredu mogu odvijati brojne druge aktivnosti, npr. kolektivni govor koji se smjenjuje s individualnim, grupni rad u malim skupinama koje nastavnik pojedinačno prati, pitanja i odgovori, razne jezične igre, izvođenje dijaloga, dramatizacija itd. A to su tek neke aktivnosti u kojima je naglašen govorni aspekt! Ovdje nije moguće dati detaljan opis drugih mogućnosti, no, striktno govoreći, nije moguće dati ni krajnju ocjenu vrijednosti ijedne aktivnosti osim na osnovi usporedbe, i to usporedbe s drugim načinima provođenja vremena.

Pretpostavimo da se upravo provodi neka vrsta rada s izgovorom. To je, konačno, jedna od glavnih upotreba jezičnog laboratorija. Učenici mogu imitirati riječ po riječ ili rečenicu po rečenicu, ili npr. transformirati izrične rečenice u odgovarajuće pitanje; mogu zatim uspoređivati dva uzorka intonacije — bilo jednake ili različite. Postoji možda četverofazni predložak: model—učenikov pokušaj—model ili odgovor—ponovni pokušaj. Čuje li učenik model? U neku ruku on ga čuje, ukoliko ne zaspe. Čuje li ga, međutim, tako da može zapaziti relevantne karakteristike modela? Može li on promatrati svoj vlastiti pokušaj i shvatiti da li se taj pokušaj razlikuje od modela i, ukoliko se razlikuje, u čemu je razlika? Naravno, on to možda i može učiniti i iz tog izvući neku korist. To ovisi, mislim, o tome koliko je bio osobno sistematski treniran njegov sluh. U većini slučajeva slušalac ne čuje u odgovarajućem smislu riječi, pa i nije svjestan greške koju radi.³

Ako je tome tako, učenik gubi vrijeme, a nastavnikovo kratko i povremeno nadziranje može lako pridonijeti da se to ispravi. Čini se da nema sumnje da govorni rad u razredu, ako ga provodi nastavnik sa solidnim fonetskim obrazovanjem i ako dobro govori jezik, može imati mnogo bolji efekt u poboljšanju izgovora u razredu, osim ako se ne radi o učeniku koji je u procesu učenja stranog jezika dosegao prilično napredan stupanj izvježbanosti izgovora. Prvo, nastavnik može mnogo brže utvrditi koji učenik ne »čuje« razliku između 'točnog' i 'netočnog' i može ga brže upozoriti najprije na postojeću razliku, kao i na to da čuje u čemu se ta razlika sastoji. Povratna

² H. V. George, »Small language Laboratory Design«, *English Language Teaching*, XXIV, 2, 1970, daje veoma zanimljiv komentar o potajnom snimanju.

³ H. V. George, *op. cit.*, str. 135, ističe jedan aspekt ove poteškoće u učenju. »Postoji razlog da mislimo... da ono što pojedinac čuje ovisi o mišičnoj kontroli njegovih organa govora, tako da, zapravo, ako on nije u mogućnosti da proizvede glas, on ga i nije čuo na isti način kao oni pojedinci koji su mogli proizvesti glas i zbog toga on taj glas i ne može imitirati.« To se, naravno, odnosi ne samo na segmente već i na prozodične i druge karakteristike govora.

informacija (*feedback*) je trenutačna i obostrana. Može se također pozvati na sportski duh, u nastojanju da poveća interes natjecanjem u igrama s izgovorom. Koncentracija na relevantne karakteristike intenzivnija je i tempo rada brži. Učenik se ne mora sam boriti, on dobiva i od nastavnika i od učenika više poticaja. Mogli bismo još dodati da će se, ako je nastavnik iole spretan, samo neobično osjetljiv učenik naći povrijeđen. Kolektivna imitacija može se također upotrijebiti, osobito kad se radi o ritmu i o intonaciji govora. Učenicima s veoma slabim uspjehom morali bismo individualno pomagati. Nema koristi od toga da onog učenika koji ne čuje razliku između onoga na vrpci i onoga što on sam proizvede pošaljemo u laboratorij⁴

Nastavnik može, naravno, odabrati način nadziranja na neki drugi način, npr. snimanjem stanovite količine učenikova govora a poslije može tu snimku analizirati. To može mnogo koristiti kao osnova u daljem radu na ispravljanju, a može biti i način testiranja, no istodobno takav rad zahtijeva mnogo vremena i, naravno, ne mora zamijeniti momentano ispravljanje.

Vrlo osjetljivi učenici nerado griješe pred svojim suučenicima, ali oni također ne vole ni da ih se čuje u laboratoriju. To je jasno i iz upitnika koji su ispunjavali studenti u Tübingenu.⁵ Čini se da su te inhibicije nestale onda kad je studentima bilo dopušteno da se izmjenjuju kod komandnog pulta i da slušaju rad ostalih te kad su pri tom otkrili da je i slušanje naporan posao.

Može se, naravno, reći da je jednostavnije da učenik primijeti gramatičke greške u uzorku i da prepozna vlastite greške u radu s gramatičkim vježbama, naravno, ako je na vrpci snimljeno i rješenje, nego što je to slučaj s prepoznavanjem finesa u izgovoru. Ako je to točno, onda će učenici korisnije upotrijebiti vrijeme u laboratoriju ako se upoznaju s gramatičkim karakteristikama negoli s karakteristikama izgovora.

Nadziranje, naravno, nije obvezatno, i ondje gdje vrpca ima dovoljno materijala za učestalo i dobro ponavljanje najbolje je da nastavnik ne prekida prečesto rad. Tada je najbolje da se sluša i prati tekst, kao i da se izvode stanovite govorne i pismene vježbe zadane vrpcom, bilo za vrijeme slušanja ili kasnije. Ti zadaci mogu biti jednaki za sve učenike ili mogu biti različiti, npr. čak i u homogenom razredu svi učenici ne moraju raditi isti snimljeni dijalog. To nam sugerira upotrebu laboratorija visoko razvijenog sistema, koji nam daje na raspolaganje opremljenu fonoteku, pa ćemo možda baš ovdje naći i najistaknutiju ulogu jezičnog laboratorija. U tom slučaju ne moraju u radu istodobno prisustvovati i nastavnik i učenici, već se može uvesti 24-satna pozivna služba. Eva Paneth u svom izvještaju u *Audio-Visual Language Journal*, nakon posjeta centrima u Sjedinjenim Državama, kaže: »Kad sam posjetila te 'centre za slušanje' istodobno se vrtjelo 80 do 90 vrpca. Studenti ih mogu tražiti u sveučilišnim knjižnicama ili u jezičnim radionicama, ili na raznim mjestima u okviru cijelog sveučilišta, mogu ih upotrebljavati čak i u spavaonicama.⁶ A zašto da ne pođemo i dalje? Na taj se način osobni kontakt između nastavnika i učenika potpuno gubi. No da li se zaista gubi — i mora

⁴ P. C. S. Lindsay, u svom članku, »Language Labs: Some Reflections after Ten Years«, koji će izaći u *English Language Teaching*, preporučuje da se razni tipovi jezičnih laboratorija upotrebljavaju na raznim stupnjevima učenja: jednostavni audio-aktivni laboratoriji bez kabina na početnom stupnju, djelomično zbog toga što učenici nisu još navikli da upotrebljavaju sprave za snimanje, a vjerojatno neće ni razaznati svoje greške; za kasniji rad, osobito za rad na ispravljanju, kad su učenici već istrenirani da budu samokritični, trebalo bi uvesti potpuno opremljenu audio-aktivno-komparativnu instalaciju.

⁵ Usporedi: Annemarie Widmann, »Sprachlaborkurse aus der Sicht der Teilnehmer: Ergebnisse zweier Urfragen«, *Programmiertes Lernen, Unterrichtstechnologie und Unterrichtsforschung*, Berlin, 1970, str. 222—36, sažeto u *Language-Teaching-Abstracts*, br. 4, 1971, str. 179—80.

⁶ Eva Paneth, »Some Functions of Language Workshops in the USA«, *Audio-Visual Language Journal*, London, br. 9, 3 (1971—2), str. 123.

li biti tako? Samo onda ako se sve raspoloživo vrijeme za pouku provodi na taj način. U drugu ruku, ako tu opremu smatramo samo pomoćnim sredstvom, pouka će i nadalje ostati uglavnom društveno i osobno iskustvo, a ja mislim da tako i treba da bude.

Veliku raznolikost jezičnog materijala možemo, naravno, snimiti na vrpce: vježbe, dijaloge, razgovore, odlomke za čitanje, odlomke diktata, pjesme, dramske komade, materijal za slušanje, materijal za imitiranje, materijal koji nam služi za provođenje bilježaka ili za pisanje sastavaka, materijal za transformacije. Nisu još ni istražene sve mogućnosti, a najmanje su istražene mogućnosti za napredne učenike. Sjetite se samo prezentacije raznih registara govornog engleskog jezika ili studija oratorija i drame! Zašto Shakespearea moramo upoznati na tekstu?

Pa ipak, stalno se vraćamo na usporedbu laboratorija s magnetofonom ili sa skupinom magnetofona, jer se takav materijal lakše nabavlja i jeftiniji je, a prostorno nije ograničen. Čak i u kombinaciji s dijafilmom ili filmom, a o toj tehnici nisam govorio, snimke na vrpcama mogu se istodobno vrtjeti u više soba. Prenosivi tipovi magnetofona veoma se lako transportiraju, dok se jezični laboratorij nalazi na jednom mjestu, čak i onda ako imamo mogućnost da se na fonoteku obratimo telefonom iz vlastite spavaonice. Naravno, ako upotrebljavamo jezični laboratorij, učenici sjede, a osim akustičkih pogodnosti postoji i administrativna pogodnost kad se radi o snimanju učenika. Može li učenik raditi vlastitim tempom ili ne ovisiti o opremi? Nastavnik ga može samo povremeno nadzirati. Društvena upotreba jezika i učeničko sudjelovanje u komunikaciji privremeno ne postoje.

Gdje ima dovoljno novaca, postoje jaki razlozi da se također snabdijemo slobodnim magnetofonima uz jezični laboratorij. Ako priznajemo vrijednost situacijske pouke jezika i osobne komunikativne upotrebe jezika na satovima stranog jezika, a ja smatram da to moramo uraditi, tada bi jezični laboratorij koji nabavljamo morao biti relativno otvorenog tipa, tako da se brzo mogu mijenjati različite vrste aktivnosti: igra za koju je potreban otvoren prostor ili kretanje po sobi, ili grupni rad koji zahtijeva blisku suradnju stanovite skupine učenika, ili izvođenje dijaloga, ili dramatizacija neke priče. Nekoć popularna protestna pjesma »Don't fence me in« mogla bi se pjevati u nekim tipovima jezičnih laboratorija.

Ako nema mnogo novaca, kao što je češće slučaj, nisam siguran da li je jezični laboratorij dobra investicija. Ne želim time reći da je to loša investicija, iako se velik broj laboratorija instalira bez dovoljno razloga — uglavnom da bi se smatrali modernima, ili to radimo stoga što to i drugi rade. Mislim reći da se moramo upitati odakle smo oduzeli taj novac i koji su aspekti pouke stranog jezika ili usavršavanja nastavnika zbog toga bili prikraćeni. Ostavit ću to pitanje otvoreno, pa ipak ću zaključiti u pozitivnom tonu i složiti se s S. Pitom Corderom, koji kaže: »Jezični laboratorij je alat i kao svaki drugi alat koristan je samo onda kad se nalazi u rukama dobra majstora.«⁷

U svom članku, koji će uskoro izići, P. C. S. Lindsay kaže: »Kreativniji pristup korištenju laboratorija kao centra za slušanje i govor mogao bi ohrabriti veći broj nastavnika, kao i učenika, da ga smatraju važnim pomoćnim sredstvom, odnosno izvrsnim instrumentom, što on doista i jest.«⁸

⁷ S. Pit Corder, »The Language Laboratory«, *English Language Teaching*, XVI, br. 4. 1962, str. 185.

⁸ P. C. S. Lindsay, »Language Labs: Some Reflections after Ten Years«, koji će izaći u *English Language Teaching*.